

РАЗМИСЛИ ОТНОСНО СТРУКТУРАТА НА ДУМАТА *СВЕТОТАТСТВО*

БОРИС ПАРАШКЕВОВ

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

boris_par@mail.bg

REFLECTIONS ON THE STRUCTURE OF THE WORD *SVETOTATSTVO*

BORIS PARASHKEVOV

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

boris_par@mail.bg

The article discusses the noun *светотатство* ('sacrilege') in Bulgarian and Russian, which is derived from the obsolete word *там* ('thief, robber'). The structure of the derivative suggests that it should be a loan translation of the Latin *sacrilegium* or the semantically equivalent Greek *ιεροσυλία*.

Keywords: Old Bulgarian, archaisms, etymologization, loan translation

В старобългарски е регистрирана употребата на деятелното име *татъ* 'крадец' и на отглаголните *татъка*, *татъвина* 'кражба, откраждане' като семантични съответствия на гръцките *κλέπτης* и *κλοπή*. В Найденов-Геролия *Речник на българския език* (Геролия/Gerov 1978) те липсват, а в *Българския етимологичен речник* (БЕР/BER 2010: 833) *там* 'крадец; разбойник' и *тамба* 'кражба' са посочени като старинни думи (първата регистрирана и като рядък диалектизъм), които – аналогично на данните у М. Фасмер за рус. остар. *татъ* и *татъба* (Vasmer 1958: 82) – генетично са отнесени към корена на глагола *тая* 'пазя нещо в тайна, прикривам нещо'.

С цел създаване на архаичен колорит *там* се среща и в съвременната художествена литература с историческа тематика. В *Речника на редки, остарели и диалектни думи* (ПРОД/PRODD 1974: 498) илюстративно са приведени следните два примера за *там* 'крадец, разбойник': *Ходи там, на корема на калугерите въглени туряше за пари, а сега питаш що е грях. Ти си там и нечестивец, както са всички тия...* (Ст. Загорчинов); *Като там среднощен се промъкнах в пруста...* (П. Спасов). Ето още три примера в същия дух от Българския национален корпус: *Не беше малко —*

щяха да предадат на казън не някой **там** или злодей от друмищата, а самия патриарх! (Ц. Родев, 1971); Довеждат ме при тебе като презрян **там**, но аз съм войник, царю на ромеите! (Д. Талев, 1975); Планина е това. Не знаеш що те чака зад завоя, зад дървото – звяр ли, **там** ли нощен (П. Бобев 1984) (БНК/ВНК).

Тези примери подсилват усещането, че освен като реквизит в исторически контексти думата *там* е на път да изчезне. Оказва се обаче, че въпреки непопулярността на тази дума изчезването ѝ поне няма да е безследно. Под *свет* (*свети, света, свето*) Ст. Младенов привежда в своя *Етимологически и правописен речник* – за съжаление без коментар – поредната *светотат, светотатец, светотатски, светотатство, светотатствувам* (Младенов/Mladenov 1941: 571). В *Официалния правописен речник на българския език* като употребими фигурират *светотатски, светотатствам, светотатстване, светотатствен, светотатство* (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 568), но в *Българския етимологичен речник* никое от тези производни не е представено под *свет* (БЕР/BER 2002: 541 и сл.). Редно е да се отбележи, че сходно словообразователно гнездо е налице в руски: *святотатец, святотатственно, святотатственный, святотатство, святотатствовать*, без някоя от неговите съставки да е попаднала в полезнието и етимологичните коментари на М. Фасмер.

Формално погледнато, българското словно гнездо изглежда изградено върху основата на деятелното име *светотат*, но примери за неговото използване не бяха намерени. Очевидно както то, така и *светотатец* са редуцирани от глагола или от абстрактните му производни. За руски също би могло да се приеме, че *светотатец* не може да бъде база за словопроизводство. Ето защо правдоподобно ще е изходната точка на двете словни гнезда да се потърси в абстрактума *светотатство*, като поради липса на меродавни аргументи засега въпросът кога и къде е възникнал той, може да получи само условен отговор. Все пак в случая наложително би било да се обърне внимание на факта, че *светотатство* е структура, наподобяваща обичайните религиозни калки от гръцки.

Две обстоятелства могат да се привлекат в подкрепа на това виждане. Въпреки че в том II на *Старобългарския речник* думата не е регистрирана, нейн вероятен прототип би могло да бъде (старо)гръцкото съчленение *ἱεροσυλία* ‘похищаване на светини; ограбване на храм’, което е оформено от композиционната форма на прилагателното *ἱερός* ‘свят, свещен’ или на неговото производно *ἱερο(v)* ‘храм, светилище; олтар’ и корена на глагола *συλεύω* ‘ограбвам’ (намерил отражение в абстрактума *σύλλησις* ‘обиране, ограбване’) чрез прибавяне на наставката за абстрактни имена *-ία*. На тази схема безспорно се подчинява морфемното членение на българската (и руската) дума: *свето-там-ство* (където *свето-* е композиционната форма на прилагателните *свет(и)/свят* ‘свещен’, в частност ‘принадлежащ на Бога – храм, храмова утвар и пр.’).

Второто обстоятелство в подкрепа на калкирането е това, че аналогично членение е приложимо спрямо латинския абстрактум *sacrilegium* ‘грабеж в храм; похищение на посветени на Бога или божеството предмети’. В него са различни първа съставка *sacri-* ‘свето-’ (композиционна форма на *sacrum*, ср.р. от прилагателното *sacer* ‘свет, свещен’) и *leg-* (корен на глагола *lego legere* ‘събирам, подбирам; похищавам’), съчленени в едно цяло с помощта на наставката *-ium* по същия начин, както се е оформило прилагателното *sacrilegus* ‘осквернителен’, в субстантивна употреба – ‘осквернител’. Техни преки наследници са например френските омоними *sacrilège*¹ ‘оскверняване, светотатство’ и *sacrilège*² ‘осквернителен, светотатствен; осквернител’. Ив. Богоров превежда в част първа на съставения от него и издаден през 1869 г. във Виена Френско-български и българско-френски речник *sacrilège* със *святотатство, смърсяване светини, нечестие, престъпление; святотатствен, нечестив; святотатствена, смърсявател на светини* (Богоров/Bogorov 1869). В част втора на същия речник (Богоров/Bogorov 1871: 377) авторът лематизира *святотатство, святотатствен, святотатствена* с френско съответствие *sacrilège* в различните му функционални реализации. За разлика от Ив. Богоров Н. Марков използва *светотатство, светотатствен, светотатствена* в своя *Пълен френско-български речник* (Марков/Markov 1906: 1924) явно като вече утвърдени лексикални еквиваленти при превода на морфологично тройкия галицизъм *sacrilège*: ‘светотатство, осквернена светиня’, респ. ‘светотатствен, нечестив’ и ‘светотатствена, осквернител на светини’.

Въз основа на анализа и на направените словообразователни съпоставки със структурно тъждествени образувания в гръцки и латински се стига до следните два извода. Първо, старинната глаголна основа *татъ-*, съдържаща се в старобългарските производни *татъ-ва, татъ-вина* ‘кражба, открадане’, се е съхранила в съставката *-татство* на съчленението *светотатство*, дефинирано в *Речника на българския език* като кражба на свещени предмети, черковни светини (РБЕ/РВЕ). В него наставките *-ва* и *-вина* са били осъвременени със *-ство*. Второто е, че неговата структура, покриваща се с тази на гръцизма *ἱεροσυλία* ‘похищаване на светини; ограбване на храм’ и на латинизма *sacrilegium* ‘грабеж в храм; похищение на посветени на Бога или божеството предмети’, свидетелства за статуса му на калка. При това пролича, че бълг. *свето-* / рус. *свято-* са дословни съответствия на лат. *sacri-* ‘свят, свещен’ и гръц. *ἱερο-* ‘свят, свещен’. Както вече беше намекнато, засега обстоятелствата на калкирането остават недоизяснени, но след като 17-томният речник на руския език (ССРЛЯ /SSPLI 1962: 13, 473) документира *святотатство* още от 1731 г., може да се допусне с голяма доза вероятност, че книжовната дума *светотатство* е побългарен през XIX в. облик на руската, възприета в нашия език ведно с цялата ѝ словообразователна парадигма. Своеобразно свидетелство за това е и констатацията в една анкета на Ил. Гегова (Гегова/Gegova 2019: 79 и

сл.), че причина за появата на църковнославянизми в говора на изповядващите католицизъм банатски българи би трябвало да се търси в съвременното влияние на българския език, поради което думата *svetutatstvu* ‘светотатство; оскверняване, поругание, подигравка със свети чувства и предмети; кощунство’ е непозната дори сред по-възрастните информатори.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- БЕР 2002: Български етимологичен речник. Том VI (пускам – словар2). Анастасов, В. и др. София. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [BER 2002: *Balgarski etimologichen rechnik. Tom VI (пускам – словар2) Anastasov, V. et al. Sofia. Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.*]
- БЕР 2010: Български етимологичен речник. Том VII (слово – терясвам). Отг. ред. Т. Тодоров. София. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [BER 2010: *Balgarski etimologichen rechnik. Otg. red. T. Todorov. Sofia. Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.*]
- БНК: Българския национален корпус. <<http://search.dcl.bas.bg/>>. [BNK: *Balgarski nacionalen korpus. <http://search.dcl.bas.bg/>.*]
- Богоров 1869: *Богоров, Ив.* Френско-български речник. Дял първи. Виена. Книгопечатница Л. Соммерова и др. [Bogorov 1869: *Bogorov, Iv. Frensko-balgarski rechnik. Dyal parvi. Viena. Knigopечатnitsa L. Sommerova i dr.*]
- Богоров 1871: *Богоров, Ив.* Българско-френски речник. Дял втори. Виена. Книгопечатница Л. Соммерова и др. [Bogorov 1869: *Bogorov, Iv. Balgarsko-frenski rechnik. Dyal втори. Viena. Knigopечатnitsa L. Sommerova i dr.*]
- Гегова 2019: *Гегова, Ил.* Социолингвистични аспекти на банатския говор. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София. Манускрипт. [Gegova 2019: *Gegova, Il. Sotsiolingvistichni aspekti na banatskiya govor. Disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stepen „doktor“.* Sofia. Manuskript.]
- Геров 1978: *Геров, Н.* Речник на българския език. Фототипно издание. Част пета и Допълнения. София. Издателство „Български писател“. [Gerov 1978: *Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik. Fototipno izdanie. Chast peta i Dopalneniya. Sofia. Izdatelstvo „Balgarski pisatel“.*]
- Марков 1906: *Марков, Н.* Пълен френско-български речник. Второ издание, илюстрирано. София. Издание „Глобус“. [Markov 1906: *Markov, N. Palen frensko-balgarski rechnik. Vtoro izdanie ilyustrovano. Sofa. Izdanie „Globus“.*]
- Младенов 1941: *Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София. Книгоиздателство Христо Г. Данов – О. О. Д-во. [Mladenov 1941: *Mladenov, St. Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik. Sofia. Knigoizdatelstvo Hristo G. Danov.*]
- ОПРБЕ 2012: Официален правописен речник на българския език. Авторски колектив. ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“. София. Издателство „Просвета“. [OPRBE 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Avtorski kolektiv. IBE „Prof. Lyubomir Andreychin“.* Sofia. Izdatelstvo „Prosve-ta“.

- РБЕ: Речник на българския език (онлайн). ibl.bas.bg/rbe/lang/bg. [RBE: Rechnik na balgarskiya ezik (on line). <ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>.]
- ПРОДД 1974: Илчев, Ст. и др. Речник на редки, остарели и диалектни думи от XIX и XX век. София. Издателство на БАН. [RRODD 1974: Ilchev, St. et al. Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi ot XIX i XX vek. Sofia. Izdatelstvo na BAN.]
- ССРЛЯ 1962: Словарь современного русского литературного языка. Т. 13. Москва – Ленинград. Издательство академии наук СССР. [SSRLI 1962: Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka. T. 13. Moskva – Lenin-grad. Izdatel'stvo akademii nauk SSSR.]
- Vasmer 1958: *Vasmer M. Russisches etymologisches Wörterbuch. Bd. III. Heidel-berg. Carl Winter Universitätsverlag.*

РЕЗЮМЕ

В статията се разглежда съществителното име *светотатство* в българския и руския език, образувано чрез деривация от старата дума *tat* ‘крадец’. Структурата на производната дума свидетелства, че тя е получена чрез калкиране от латинската дума *sacrilegium* или от дословното ѝ гръцко съответствие *ιεροσυλία*.

Ключови думи: старобългарски език, архаизми, етимологизация, калкиране

✉ Проф. д-р Борис Парашкевов
Катедра по германистика и скандинавистика
Факултет по класически и нови филологии
СУ „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Prof. Boris Parashkevov, PhD
Department for German and Scandinavian Studies
Faculty of Classical and Modern Philology
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15 Tsar Osvoboditel Blvd, 1504 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 28 юни 2019